

Kulturmiljöer i Mora

av Anders Romson & Barbro Barwing

Revidering 2012

Mora äldsta historia

I likhet med de övriga kommunerna i Siljansregionen består nuvarande Mora av en mängd olika byar, och det gamla namnet för vad man idag benämner centrala Mora är Mora-Strand, i dagligt tal "Stranden", intet att förvånas över, eftersom landrensa och vatten följs åt i en mjuk kurvatur.

Namnet Mora omnämns tidigast i handlingar år 1325 (Mora sokn) och är en gammal pluralbildning av det dialektala "mor" som kan översättas med "tätare skog på fuktig mark". Förmodligen rörde det sig ursprungligen om det låglänta området mellan Lisselby och Hemus (nuvarande Prästholmen). Området benämndes med all sannolikhet "moren". Det senare namnet Prästholmen förklaras sannolikt av att prästens skogsmark legat där.

Ett annat område som lika väl kan ha givit Mora dess nämn är Sandängarna som före älvgenomskärningen år 1659 hängde samman med området mellan Saxviken/Siljan och Österdalälven.

Bofast befolkning har funnits i Mora sedan förhistorisk tid, och Österdalälven har som kommunikationsled bidragit till bosättningen på näset mellan Siljan och Orsasjön redan under Vendeltiden 600 e Kr. Talrika gravfynd från vikingatiden i Kråkberg och på Sollerön vittnar om en rik kultur omkring år 1000 e Kr. som byggde på pälsdjursjakt, fiske och myrjärnshantering. Fasta bygder kom att formas, järnframställningen blomstrade och Dalarna bar skäl för namnet Järnbäraland.

Det är hart när omöjligt att följa bosättning och bebyggelse framåt under medeltiden. Det skriftliga källmaterialet är magert. Man kan dock på goda grunder antaga att byarna var stabila. Enligt en byförteckning från Mora av år 1539 vet vi emellertid att Mora storsocken innehöll 53 byar (Mora, Sollerö, Färnäs, omnämnda under förra hälften av 1300-talet och Östnor, Morkarlby, Bergkarlås, Ryssa och Kättbo under första hälften av 1400-talet).

Man vet inte när kyrksocknen Mora organiserades, men troligtvis har det skett under 1200-talet, och de äldsta delarna av Mora kyrka härrör från denna tid.

Digerdöden

Inte heller Mora skonades från digerdödens härjningar vid mitten av 1300-talet, och befolkningsdecimeringen var skrämmande. Från Sollerön berättas att farsoten endast skonat två gamla män, Harald och Bengt, som givit namn åt de två stora Solleröbyarna Häradsarvet och Bengtsarvet. Vad som egentligen blivit kar från den dystra digerdödsperioden är alltså en ganska rik sägenflora, inte minst den om Malibambo. Digerdödens verkningar var omfattande men redan under 1400-talet reparerades denna åderlåtning, inte minst genom många goda år under senare hälften av århundradet.

Moras framväxt

I och med jordeböckerna under Gustav Vasa kan man från 1530-talets slut få en uppfattning om bebyggelsen i Mora. Under 1500-talet grundas byarna Öna, Vinäs och Isunda. De största 1500-talsbyarna var Färnäs, Bonäs och Vika, men ansenliga var också Storbyn i Våmhus, Limbäck, Oxberg, Östnor, Kråkberg, Noret, Bergkarlås, Nusnäs, Morkarlby, Utmeland och Utanmyra, alla med 15-25 hemman. Huvudnäringen var boskapsskötsel.

Det strategiska läget vid Siljans norra strand utgjorde en god förutsättning för lokalisering av tings- och handelsplats och därtill kyrka. Lantmätare Olof Schallrots karta från 1676 visar tydligt hur vattenvägar och landsvägar strålar samman på det smala näset mellan Saxviken och Österdalälven. Kartan utgör ett av de äldsta kartdokumenten över Mora socken med Österdalälvens gamla fåra i ungefärlig sträckning längs nuvarande Sandängskanalen.

Älvens framfart

År 1659 inträffade en händelse som i sanning satte sin prägel på Mora orådet. Vårfloden var så kraftig att ett hemman, Sebbenboda, spolades bort, och vattnet tog en ny fåra. Vattnet steg med cirka fem meter. Österdalälven åstadkom härvid stora skador, och man måste förstärka stränderna med skoningar, så kallade mjågbyggnader (moramål). Dessa skyddsarbeten ansågs så angelägna, att de delvis betalades med stamboksmedel, ett slags allmän kollekt, som på uppdrag av riksdagen togs upp över hela riket för Moras räkning åren 1763 och 1764.

En lantmätare vid namn Thorslund upprättade 1693 en erosionskarta, av vilken älvens eroderande framfart framgick. Tack vare denna karta får vi också en uppfattning om 1600-talets bebyggelse inom Morastrand såsom kyrkan, kaplansgården, skolstugan och så vidare.

Häxprocesserna

En mörk skugga kastar häxprocesserna över Mora och angränsande trakter under andra hälften av 1600-talet. Anklagelser om trolldom var vanliga i det gamla bondesamhället redan under förkristen tid, och i de medeltida landskapslagarna finns föreskrifter om hur anklagelserna skulle behandlas på tingen. Det var först under 1600-talet som de stora häxförföljelserna började. På 1600-talet förekom trolldomsprocesser på flera håll i Nordskandinavien. I dessa processer var huvudvittnen ofta barn som berättade att de mot sin vilja förts till Djävulen och Blåkulla. I Älvdalen tingfördes år 1664 en gammal kvinna, kallad Hälle Marit, vars sonson vittnade mot henne. Det var just i Älvdalen som rannsakingarna inleddes, vilka skulle bli upptakten till de stora processerna i Dalarna. I Mora socken var det vinterting i december 1668. Här rannsakades 60 vuxna och ett stort antal barn. Av dessa dömdes 23 till döden och avrättades, två män, resten äldre kvinnor. Det var ingen som brändes på bål, utan de halshöggs först. De första femton avrättades mitt emot kyrkan på andra sidan Österdalälven. Spridningen av de svenska trolldomsprocesserna gick som farsot genom landet. Misstänksamheten spreds från bygd till bygd. Häxprocesserna upphörde i Dalarna åtskilliga år tidigare än i Norrland och Stockholm. Detta berodde till stor del på allmogen själv. Redan på våren 1671 började häradsrätten inta en avvisande hållning till nya vittnesmål, och på sommaren skickade Älvdalen, Mora, Rättvik och Leksand en gemensam skrivelse till regeringen där man bad att få slippa fortsatta trolldomsrannsakingar. Härmed var mardrömmen över för dessa trakter.

1700-talet och herrarbetarna

1700-talet medförde inte några större förändringar vad gäller befolkning och bebyggelse. Upprepade missväxtperioder bidrog istället till att stora skaror drog söderut på arbetsvandringar, betingade såväl av nöden som kanske även lusten att se sig om i världen. Enligt Abraham Hülphers reseberättelse från 1757 rörde det sig "*1000, jo ofta wid swåra år till 1800 manspersoner*". Sant och visst är att många av dessa herrarbetare, som arbetade åt herrarna, de rika, återvände hem med pengar på fickan och därtill med nya impulser och nya kunskaper inom finmekanik, metallbearbetning, byggande med mera. Erfarenheter från odlingsteknik och jordbruk hörde med all säkerhet till det man överförde till hembygden.

Ett utmärkt exempel på en sådan utifrån förvärvad kunskap är urtillverkningen i Östnor. Sålunda skall en Krång Anders Andersson från Bogghed i Östnor lärt sig att göra klockor i Stjärnsund, när han var ute på herrarbete och sedan satt igång egen tillverkning när han

kommit hem. Urmakeriet utvecklades till en blomstrande näring men efter ett hundratal år avtog tillverkningen, och hela byn Östnor var inte längre ”en enda urmakareverkstad”, som resenären J Engström skrev år 1834.

Verkstadsindustrin

Verkstadsindustrin kom att få ett avstamp i uttillverkningen. När urmakeriverksamheten avtog började många av urmakeriarbetarna i stället vid symaskinsfabriken, Mora mekaniska fabrik i Östnor, grundad 1865. Denna rörelse var framgångsrik ända till billigare utländska produkter konkurrerade ut de inhemska. Andra mekaniska industrier startade, bland andra FM Mattssons metall- och smidesfabrik i Östnor, som till en början tillverkade klockhjul åt urmakerirörelsen. När sedan urmakeriet gick tillbaka övergick FM Mattsson till att gjuta söljor, pinglor och selbeslag. FM Mattssons industri finns fortfarande kvar men med ett annat produktutbud.

Frosts knivfabrik startade 1891 med tillverkning av åkdon men övergick i slutet av 1890-talet till knivframställning. Även den är fortfarande i gång med sin för bygden så typiska produkt. Samma sak gäller den mekaniska verkstaden grundad av Anders Mattsson i Kråkberg 1876, Mora gjuteri, Mora bryggeri med flera. Företagsamhet och mekanisk skicklighet har sålunda utmärkt Mora och skapat en omfattande industri, som under halvtannat sekel bidragit till att ge Mora en berömd näringskulturell profil.

Hantverk och handel

Morabygden är känd för en mycket bred hantverksskultur. Det är belagt att dalkarlarna redan under medeltiden tillverkade slöjdalster för avsalu. De olika byarna har i många fall utbildat sina egna specialiteter. Exempel på morahantverk var och är alltjämt gelbgjuteri, svepteknik, laggning, möbeltillverkning, vävskedstillverkning, korgtillverkning, hårarbete och textila tekniker. Morahästen är känd världen över.

Även sågverksindustrin har varit av mycket stor betydelse för Mora. Till näringskulturen hör också marknadstraditionen med anor från 1600-talet, och marknad hölls sommar och höst under tre dagar per tillfälle. Den sista officiella marknaden ägde rum 1894. Marknaden flyttades sedan till Kox och upphörde 1913. Marknaderna har tagits upp igen och varje sommar hålls Mora marknad under ett par dagar.

Utvecklingen under 1800-talet

1800-talet kom att medföra en oerhörd utveckling av Mora. Uppluckring av städernas handelsprivilegier, storskiftesreformen och därmed sammanhängande försäljningar av avverkningsrätter blev faktorer, som från 1830-talet satte igång en dynamisk utvecklingsprocess, utmynnade i municipalsamhällesbildningen 1893.

Handelsbodar och banker inrättades liksom apotek och sjukstuga. Kommunikationerna byggdes ut och Mora fick sin första järnvägslinje i juli 1891 med Mora-Vänerns järnväg. I augusti 1891 nådde Gävle Dala järnväg stationen i Noret, och 1892 öppnades bandelen Mora-Noret-Orsa för trafik. De tre nybyggda järnvägarna invigdes med pompa och ståt 14 och 15 september 1892.

1896 förbands slutligen de båda linjerna Mora-Vänern och Gävle-Dala i och med att den nya järnvägs- och landsvägsbron stod klar.

I Mora byggde man också ut skolväsen, brandväsen, sjukvård, telegraf och telefon och annat som hörde till tidens utveckling och ett expanderande samhälle. Mora är ett mångkulturellt samhälle med livsrum för många sektorer, en bygd där en månghundraårig rik kulturtradition lever sida vid sida med kreativt nytänkande och teknisk utveckling.

1. Vasaloppets hus. Vi står nu framför det nya Vasaloppets hus, färdigbyggt inför Vasaloppets 70-årsjubileum 1994. Arkitekten är Lars Åke Hansson. Huset rymmer bl a en museidel, konferenslokaler, butik och kansli. Vasaloppets hus ligger i kvarteret Vasen, som gränsar till kvarteret Klockgropen. Detta har fått sitt namn av att klockgjutningar utförts där i äldre tid. Enligt traditionen skall gjutning ha ägt rum vid den sk klockgropsbacken cirka 600 fot öster om kyrkan där man påträffat ”en masugnslig mur af gråsten och tegel” (Arosenius) samt kolstybb, slaggbitar av klockmetall. Inom detta område fanns marknadsplatsen med anor från 1600-talet, och Mora var huvudort för varuutbytet i övre Dalarna. Sommarmarknaden började första onsdagen i juni, och höstmarknaden ägde rum vid Mikaeli, då alla återvänt från fäbodarna. Man kunde då överblicka hur många kreatur man kunde föda under vintern och hur många man måste avyttra. Här fanns också den första skolstugan (scholae-stugu), inrättad 1665 i en marknadsbod. Redan 1669 beslöt emellertid sockenstämman att bygga en ny ”ansenlig” skolstuga. Denna var i bruk fram till 1858, då ett nytt skolhus uppfördes ”27 alnar långt och 16 alnar brett”, där Vasastatyn står idag.

2. Vasaloppsmålet. Äreporten från 1922 har blivit berömd världen över. Den kända devisen ”I fädrens spår för framtids segrar” komponerades av konstnären Gustaf Ankarcrona från Leksand till 1923 års Vasalopp och målades på väv av konstnären Anders Otter från Morkarlby. Målet bestod då av rödfärgade träpelare flankerade av flaggstänger. 1948 ändrades texten till ”I fädrens spår för framtids segrar”, och konservator Evald Håkansson från Sollerön utförde denna gång det konstnärliga arbetet. Detsamma var fallet 1979. Komplettering skedde då med grön tallrisgirland. 1986 permanentades portalen och har alltså sedan dess stått kvar året om. Texten överfördes till plåt med screentryck och fastbrändes. Övrig dekor målades av konstnären Hadar Tilja från Stockholm.

3. A H Westerbergs handelsbod. I anslutning till marknadsplatsen låg och ligger en byggnad som var Strandens äldsta handelsbod och en av de första fasta handelsbodarna i Mora. Huset uppfördes av A.H. Westerberg 1863. Byggnaden har också en tid hyst HemsLöjden och IFK Moras klubbstuga.

4. Gamla telegrafan. Rombo Erik Mattsson (Gudru Jerk) från Färnäs och gift i Östnor, fick i oktober 1863 rätt av socknen att arrendera en plats ”mellan A.H Westerbergs handelsbod och nya skolhårbret” för att uppföra en handelsbod jämte källare. Efter fem år hade arrendatorn tröttnat och överlät den ej färdiga byggnaden till socknen, som färdigställde byggnaden. Den nye arrendatorn dog emellertid redan efter ett par år, och 1874 öppnades i övervåningen Moras första telegrafstation. Telegram sändes till konungen: Då Mora samhälle med denna dag kommit i direkt telegrafförbindelse med övriga delar av den civiliserade världen, hyser det en livlig önskan att för denna förmån inför Eders Majestät få avlägg sin underdånigaste tacksägelse. Mora kommunstyrelse.” Kungen skickade tacktelegram som svar. Den nya hyresgästen i övervåningen, Kungliga telegrafverket, fick redan året därpå anledning till bittra klagomål, då dess chef i Mora hemställde till socknen att åtgärder måtte vidtagas för avhjälpandet av ”de olägenheter som uppkommit för härvarande telegraflokal och där tjänstgörande fruntimmer” till följd därav, att hyresgästen i nedre våningen, en fotograf, tillät ”oljud både dag och natt” i det att där fördes ”ett oordentligt, lastbart och lösaktigt leverne.”

Telegrafstationen blev kvar i byggnaden fram till år 1907 då telegrafverket inköpte Österdalarnes telefonaktiebolags byggnad vid Dalagatan. Efter telegrafstationens flyttning kom byggnaden att nyttjas som poliskontor för att under senare år under lång tid enbart nyttjas som bostad. Den siste som utnyttjade byggnaden som bostad var oljehandlaren Torvald Axelsson. År 1980 flyttade IFK Mora in i byggnaden, som användes som kontor ända fram till fullbordandet av Vasaloppets hus. Huset har därefter varit bl a vandrarhem och boende för ensamkommande flyktingbarn.

Trossboden. Mora Kompanis (Dalregementet) trossbod återflyttades från Rommehed till Mora och fick sin plats i kv. Klockgropen i samband med områdets omdaning på 1980-talet. Trossboden fanns ursprungligen invid dåtidens utfartsväg från Mora på Broåkern (vägkorset Kristinebergsgatan/Älvgatan) och flyttades vid mitten av 1900-talet, först till Dalregementet (I 13) i Falun för att sedan flyttas till den gamla exercisplatsen på Rommehed. Mora Kompanis indelta soldater på soldatotterna i Mora fick här hämta ut sin utrustning före avmarsch till exercismöten på Rommehed eller när man skulle dra ut i krig.

5. Mattssons Järn. Mattssons Järn uppfördes ursprungligen som en verkstadsrörelse åren 1897-98, då man flyttade verksamheten från den tidigare platsen norr om älven. Mattssons mekaniska verkstad var från början känd för sin tillverkning av bl a spolmaskiner. När Mattssons Mekaniska verkstad i början av 1970-talet flyttade ut till Tingsnäs, kom hela byggnaden att bli järnhandel. Tidigare hade man drivit järnhandel endast i bottenvåningen med ingång från Strandgatan.

6. Gustav Vasastatyn. Statyn av Gustav Vasa är utförd 1903 av Anders Zorn. Sockeln bär följande inskrift på moramål: ”Jän Gustaf Eriksson Täled a morkarrum 1520 reited dalfolk mörkja 1903. Gärdi Zornim.” Översättning. ”Här, där Gustaf Eriksson talade till dalkarlarna, reste dalfolket märket 1903. Zorns verk.” På sockeln, ett granitblock från Krångåsens fäbodvall, är årtalet 1520 inristat. Att resa en staty över den för Mora så viktige Gustav Vasa var en länge omhuldad tanke. Redan 1773 fanns planer på detta men 1903 hade tanken omsatts i handling. Mer än tiotusen personer hade samlats vid avtäckningen av statyn, ett kompani och dåvarande prins Gustaf lät täckelset falla. Regementsmusiken och sockenklädda körsångare bidrog ytterligare till den högtidliga invigningen.

Gustav Vasas äventyr i Dalarna är ett spännande avsnitt i historieboken. Det må vara så och så med sanningshalten, men konungens försök att få hjälp av morakarlarna, hans flykt och återförande till Mora har givit upphov till Vasaloppet.

Så här berättar historien enligt ”upprorsmakaren” Gustav Erikssons kalender i Dalarna 1520-1521 av Nils Åberg och Lars Lagerqvist:

”25 november 1520 lämnade en ung adelsman, Gustav Eriksson av Vasaätten, en av familjens gårdar, Rävsnäs i Södermanland invid Mälaren. Enligt gammal tradition skulle Gustav Eriksson Vasa ha begett sig mot Dalarna när han nåtts av beskedet om Stockholms blodbad, där bl a hans far, Erik Johansson miste huvudet. Han kom för att söka hjälp och resa folket mot kung Kristian. Vid jultid år 1520 kom han till Mora, där han enligt sägnen skulle ha stått på en kulle invid en klockgrop öster om kyrkan och talat till morakarlarna. Han misslyckades dock med att få dessa på sin sida och begav sig mot norska gränsen. Strax därpå kom nya flyktingar och berättade om kung Kristians framfart. Morakarlarna ångrade sig och skickade ut två skidlöpare efter Gustav. De hann upp honom i Sälen, i Lima socken, och i januari var han tillbaka i Mora.

7. Prostgården. Prästbostället utgör en samling byggnader delvis från 1500-talet. Huvudbyggnaden uppfördes för prosten Jacob Boëthius 1695 med sexdelad plan enligt franskt mönster samt säteritak. Prästbordet var en gång en grundläggande del av prästens avlöning och bestod av bostad med jordbruk. Enligt de medeltida landskapslagarna skulle bönder som byggde kyrka även avstå mark till prästbordet. Dalalagen stadgar att bönderna skall ge kyrkan åker till tolv tunnors utsäde och äng som ger tjugofyra lass hö. Vidare skall han ha en stuga, en lada, ett biskophärbärge, ett stekarehus, ett hästhus, ett fähus och ett visthus. Övriga byggnader var prästens ensak. Den äldsta daterade förteckningen över byggnaderna tillhörande Mora prästgård är från 1621 men själva byggnaderna kan vara från slutet av 1500-talet. Jacob Boëthius, levde mellan 1647 och 1718, och var kyrkoherde i Mora 1693-1698. Boëthius satte genast efter utnämningen igång med planerna på en ny prästgård med hjälp av bl a följande beskrivning: ...”at han om hösten uti intet rum i sin säng kan wara fri från dropp hwaraf både kläder och andra saker äro alreda ill skämde”... ..”uti sjelfa herrstufwan, som skall vara den nyesta stufwan, äro intet mindre än 16 droppställen”... Posten Boëthius drev sin vilja igenom, och resultatet blev alltså den magnifika timmerbyggnaden i karolinsk stil, som fortfarande fungerar som prästbostad.

8. Tingshusparken. Tingshusparken, som ursprungligen skapades vid tingshusbygget på den gamla åkermarken fick år 1936 en helt ny gestaltning med Zornstatyn som centralt monument. Parken har utformats av arkitekten Ragnar Östberg, (som även ritat Stockholms stadshus och Zornmuseet i Mora).

De låga stenkolumnerna som inramar parkområdet är viktiga för helheten men har tyvärr fått ett tegelstenskrön påmuret, som inte var Östbergs tanke. Det nya tingshuset invigdes år 1903 sedan sockenmännen år 1896 beslutat att bygga ett nytt tingshus omedelbart söder om det gamla. Arkitekter var Nordén från Gävle (skiss) och Stenhammar från Stockholm, som vidareutvecklade skissen.

9. Kaplansgården. Kaplansgården uppfördes 1643 och var en av Moras äldsta byggnader. Den bestod av två stugor, ett härbre, ett ställ och ett fähus samt en mycket påkostad sätessstuga. Från 1662 finns ett husesynsprotokoll fört av dåvarande kaplanen Jöran Knutsson Moraeus. Kaplansgården bildade 1662 en slutna fyrkant med bostadshuset i norr, plank med portar samt foderbod och fähus i öster, stall, vedlider och avträde, bryggghus och badbastu i söder. Utanför gårdsfyrkanten stod, som brukligt var, härbrena, i detta fall två stycken stolphärbren, en kornlada med ett golv, ett svinhus och en torkstuga, vilken kaplanen delade med klockaren. Denna äldre kaplansgård revs för att ge plats åt den nuvarande kaplagården som byggdes under 1760-talet.

10. Zornstatyn. Centralt placerad i Tingshusparken står den kraftfulla statyn föreställande Anders Zorn. Christian Eriksson skulpterade denna staty till minne av sin vän Anders Zorn år 1936, sexton går efter Zorns bortgång. Statyn är gjuten i brons. Den avbildade konstnären utstrålar kraft och styrka och är iförd sin målarrock och har penseln i handen.

11. Klockstapeln. Klockstapeln är ”af Grunden och alt Resewercket” byggd 1673 av Stor Lars Jönsson från Noret. Stapelns nedervåning inrättades ursprungligen som bårhus. 1681 klagas över att liken står ”obegravna och rutna under Sapeln uti Bårhuset”. Klockstapeln blev här uppförd efter att tidigare ha stått ”för västra ändan på Kyrkan”. Var klockstapeln stått före 1581 vet man inte, men sannolikt är att den stått på ett område som kallats Stapulså kern, norr om kyrkan. Storklockan satt i stapeln till 1581, då den flyttades till det nybyggda kyrktornet. 2 augusti 1658 härjades kyrkan av våld. 1660 rämnade storklockan och fick gjas om. 1671 brann kyrktornet åter och återuppfördes 1673, samtidigt som den nuvarande klockstapeln

byggdes. Klockorna göts om 1762 vid Bastubacksnabben av klockgjutaren Rockman. De flyttades till den nybyggda klockstapeln, och här sitter de fortfarande. Byggnaden blev 1832 beklädd med spån. Äldre spånbeklädnad kan ses på norrsidan. Taket är av koppar och lagt 1887.

12 Vasalöparen. Statyn Vasalöparen är strategiskt placerad invid den sista delen av spurtsträckan mot målet. Statyn är utförd av konstnären Per Nilsson-Öst från Järvsö och är gjuten i brons. Statyn avtäcktes midsommaren 1974. Förebilden till statyn är Mora-Nisse i den gamla IFK-dräkten. Statyn bär devisen: "I fäders spår för framtids segrar".

13 Mora kyrka. Mora kyrka ligger "mitt i byn" i vinkeln mellan de livligt trafikerade Vasagatan och Badstugatan. Den äldsta kyrkobyggnaden uppfördes troligen vid 1200-talets slut eller omkring 1300. (Abraham Hülphers uppger dock att den äldsta kristna kultplatsen legat i Kråkberg). Kyrkobyggnaden var av gråsten och bestod av långhus, smalare kor och sakristia. Vissa murpartier såsom norra långhusväggen och delar av sakristians öst- och västväggar är bevarade. Omkring 1400 förlängdes kyrkan mot väster och ytterligare utvidgning skedde i slutet av 1400-talet till en rektangulär hallkyrka med tre skepp och välvt tak. Något senare tillkom ett vapenhus i söder.

1581 uppfördes ett kraftigt västtorn, sannolikt krönt med en hög spira. 1671 eldhärjades kyrkan genom ett blixtnedslag, och uppbyggnadsarbetet sattes omedelbart igång under ledning av den kraftfulle kyrkoherden Andreas Erics Nohr-Moraeus.

1673 restes den nya tornspiran, skänkt av Karl XI, och ritad av Jean de la Vallée.

Överst på tornmuren finns en gesims med text i rött: "GUD TILL ÄRA HAFVER KONUNG CARL XI ÅR 1673 LÅTIT BYGGA DETTA TORN". Tornspiran är kopparklädd och krönt med ett förgyllt klot med ett kors. Carl XI hade vid besök i Mora blivit så rörd över det mottagande han fick, att han lovat att låta uppföra "ett tienligt torn".

1895 fick fönstren en gotisk, spetsbågig form.

Den första orgeln installerades 1912 och var av tyskt ursprung. Denna nyhet framkallade ingen större förtjusning. Församlingsborna var vana att sjunga sina koraler utan instrument. Man hävdade: "vi äro orgor själva".

Altaruppsatsen och altartavlan är från 1750 respektive 1755 och typiska exempel på barockens kyrkokonst. Altaruppsatsen är utförd av bildhuggaren Olof Gerdman. Staketet i söder och öster är gjutet vid Furudals Bruk och uppsatt 1852-1853 Staketpartierna i väster och norr är gjutna vid Mora Mekaniska Fabriks AB och uppsatta 1870.

Vid kyrkans framsida är Emma och Anders Zorns grav belägen. Den är utförd som en stor hållkista och ser ut som en bädd. Gravvården är formgiven av skulptören Christian Eriksson, som var vän till makarna Zorn.

14. Zorngården. Anders Zorn, (1860-1920) en av vårt lands mest framstående konstnärer föddes och dog i Mora. Efter studier, resor och vistelser både i utlandet och inom Sverige bestämde han sig 1895 för att avveckla sin Parisateljé och bosätta sig i Mora. Redan 1886 hade Zorn införskaffat en tomt intill kyrkan, och dit hade han låtit flytta en stuga som stått på hans morföräldrars gård i Yvraden. Denna hade byggts till med några rum, och Emma och Anders Zorn hade använt den som sommarstuga. Anders kom på idén att låta denna stuga bilda kärna i det permanenta konstnärshem som han drömde om. Så skedde. Stugan blev matsalen i det på- och tillbyggda Zornska hemmet. Den märkligaste påbyggnaden måste sägas vara Stora Rummet, med elva meters takhöjd och med konstruktion i liggtimmer. Där ser man i harmonisk förening influenser från både engelsk och tysk inredningskonst tillsammans med den för tiden så typiska jugendstilen i dess svenska variant, och därtill många fornnordiska inslag. Fullt färdigbyggt stod makarna Zorns permanenta Morahem 1910. Makarna Zorn hade

stort umgänge, och många av tidens ledande kulturpersonligheter besökte det gästfria hemmet, skalderna Erik Axel Karlfeldt och Werner von Heidenstam, konstnären Carl Larsson och hans Karin, prinsarna Eugen och Wilhelm för att bara nämna några få. Zorngården ligger intill Zornmuseet, och ett besök rekommenderas.

15. Zornmuseet. Zornmuseet är ett monument över Anders Zorns konstnärskap men även över hans samlargärning. Med sitt stora intresse för konst och kulturhistoria samlade han i bevarandesyfte konst och föremål av allehanda slag. Hans tanke var att bygga sig "ett litet stenhus" för att där härbärgera och exponera sina rika samlingar. Anders och Emma Zorn donerade hela konstsamlingen till staten med förordnande om att en museibygnad skulle uppföras. Byggnaden är ritad av arkitekten Ragnar Östberg.

Anders Zorn hade även andra strängar på sin lyra, nämligen ett vidsträckt hembygdsintresse. Hans stolthet över morabygden, hembygden, varade hela livet, och hans engagemang i bygdekulturen fick många betydelsefulla effekter. Under det sena 1800-talet hade i många avseenden inträtt kulturstiltje; fiolerna hade tystnat, majstängerna förblivit oresta, sockendräkterna hängts undan, ringlekar ansetts som fördärvliga, inte minst för ungdomen. Anders Zorn insåg nödvändigheten i att åter väcka denna folkliga kultur till liv. Han såg sålunda till att spelmansmusiken åter hördes i bygden, initierad genom en spelmansstämma i Gesunda 1906, att sockendräkterna åter kom till heders, majstängerna restes och dansen tråddes runt stängerna. Anders Zorn har själv beskrivit denna kulturgärning på följande sätt: "Jag anser mig ha fyllt en viktig mission genom att återuppleva de gamla känslostämningarna i musik, sång, danser, lekar, dräkter".

Anders och Emma Zorn grundade också Hemslöjden i Mora 1905.

16. Lisselby. Invid Zornmuseet tar ett kvarter vid namn Lisselby vid. Det nuvarande Lisselby är byggt åren 1979-1980 och består av en hopklungad låghusbebyggelse bestående av bostadshus. Bebyggelsen i det gamla Lisselby omfattade vid 1800-talets början cirka 16 gårdar med sin västligaste del ungefär vid mitten av nuvarande Koknäppargränd, som har samma stäckning som den gamla bygatan mot Morkarby.

År 1743 utspelades en historisk händelse i Lisselby, då representanter för sju socknar den 30 april upprättade den budkavel, som kom att starta det s.k. dalaupproret, kallat "Stora Daldansen".

Redan vid sekelskiftet hade det mesta av 1840-talets Lisselby försvunnit och ersatts av ny bebyggelse, t ex Åbergs slakteri med bostäder, Mora ångbryggeri mm. Idag finns endast ett par av slakteriets ägarbostäder kvar samt "Röda stugan", tidigare Madame Skoglunds kaffeservering.

17. Sankt Mikael och draken. Statyn som utgör portalfigur till Kyrkogatan föreställer Sankt Mikael och draken och är utförd av Per Nilsson Öst, samma konstnär som gjort Vasalöparen. Statyn kom på plats 1980.

Sankt Mikael och draken pryder även Moras vapen. Mikael, den förnämste av ärkeänglarna i gamla testamentet, upptecknar människornas gärningar i den himmelska boken. Mikael var soldater och riddares skyddshelgon. Mikaelidagen, Mickelsmäss, infaller 29 september och markerade övergången mellan höst och vinter.

För Mora socken fastställdes Sankt Mikael och draken som vapen 1946. Motivet har förekommit i gamla morahandlingar från 16- och 1700-talen. Teorier har framförts att en förväxling skett mellan Sankt Mikael och Sankt Olof, som länge ansetts vara Moras skyddshelgon. Den gamla pilgrimsvägen till Nidaros (Trondheim) gick över Mora och

benämndes St Olofsvägen men det blev slutligen Sankt Mikael som kom att gå segrande ur förväxlingen.

18. Kyrkogatan. Kyrkogatan ”föddes” i samband med storskiftet, då ett sex meter brett vägmarsunderlag lades ut i sydvästlig riktning från kyrkan sett. Frihandelsdiskussionerna framkallade planer på handelsbodas och hantverksetablering, och under åren 1855-1890 förvandlades åkermarken till affärsgata med bank, post, apotek och ett antal affärer. Utmed gatan låg också fyra frikyrkor (Betelkapellet 1884, Betlehems kyrkan 1896, Immanuelskyrkan 1896, och Frälsningsarmén 1902) och dessutom en Templarorden.

1980 invigdes gågatan med i stort sett nuvarande (1994) utseende, med undantag för en påbyggnad med en våning på hussträckan utmed södra sidan om gatan. Redan vid 1870-talet fanns dock tät och nästan sammanhängande bebyggelse längs gatans båda sidor. Hållbus Lars Larsson etablerade i början av 1870-talet en affärsrörelse där klädbutiken ”Kompis” ligger idag.

H. L. Larsson bodde med familjen i övervåningen, medan gården för övrigt bestod av lagerbod, silbod, färdstall, ladugård, stall, tröskloge och spikförråd, alltså en fullt utbyggd fjordbrukgård med diversehandel på framsidan mot gatan. Färdstallet var avsett som ”parkeringsplats” för bönder som kom med häst och vagn.

Nordea vid Kyrkogatans nordöstra ände är i sina äldsta delar från 1896, byggt som bostadshus i ett plan med sadeltak. 1919 byggdes huset till och fick ett pampigt säteritak. Kopparbergs Enskilda Bank flyttade först in och sedan Göteborgs Bank, sedermera Götabanken. 1963 gjordes en tillbyggnad in mot gården.

30 april 1900 utbröt tidigt på morgonen en omfattande brand, som lade fem bostadshus med totalt tolv byggnader i aska. Hållbus Lars Larssons bostadshus räddades tack vare sitt plåttak och sin putsade fasad. Efter branden byggde Carl Romson en bostad, där Kaffestugan idag har sin konditoriservering.

Den första byggnaden som uppfördes efter branden var dock den byggnad som idag tjänar som lampaffär. Den byggdes 1901 som lokal för Mora tidning. Det kallas i dagligt tal ”Blå huset” och ligger i hörnet Kyrkogatan- Köpmannagatan.

Mitt emot Götabanden ligger det ståtliga så kallade Weisenburgska huset som i sin utformning skiljer sig från omgivande byggnader. Huset är uppfört i sten åren 1912-1913 och för tanken till sydtysk och österrikisk arkitektur.

Tyvärr har äldre bebyggelse fått ge vika för moderna varuhuslängor, en inte så ovanlig företeelse i expanderande mindre samhällen, och Kyrkogatan skiljer sig inte mycket från affärsgator i andra medelstora samhällen.

19. Fridhems kyrkan. Kyrkogatan fortsätter ner utmed kanten av Fridhemsplan och fortsätter ytterligare ett stycke. Här finner vi Fridhems kyrkan, en av de ursprungliga fyra frikyrkorna utmed Kyrkogatan. Tidigare namn var Betlehems kyrkan. Fridhems kyrkan är från 1896 och uppförd i trä efter ritningar av J. E. Andersson.

20. Mora kulturhus. Mora kulturhus ligger i hörnet av Köpmannagatan och Moragatan. Huset är byggt på 1960-talet. År 1988 öppnade kulturhuset portarna efter en genomgripande ombyggnad, varigenom de tidigare bibliotekslokalerna utökades med ytterligare tusen kvadratmeter. Kulturhuset innehåller ett mycket väl sorterat bibliotek, och där finns också tidningsrum, tidskriftsavdelning, Dalasamling osv. Man kan i biblioteket även lyssna till musik, spela spel eller träffa någon bekant över en kopp kaffe. I den stora utställningshallen pågår utställningar året om, och många kvällar kan man bevista något kulturprogram.

Kulturhuset innehåller också ett bygdearkiv med stora samlingar av fotografier och negativ – ett stort antal efter bygdeforskaren och fotografen Karl Lärka – och personhistoriska samlingar och handlingar rörande morabygdens historia.

21. Korsnäsgården. Korsnäsgården i korsningen Moragatan – Köpmannagatan. Fastigheten består av en huvudbyggnad och två flyglar och uppfördes ursprungligen som förvaltarbostad åt skogsbolaget Korsnäs-Marma. Arkitekt var H. Wranér, Stockholm. Huvudbyggnaden tjänade som bostad och de två flyglarna som kontor och garage. Röd locklistpanel klär samtliga väggar och huset har säteritak med enkupigt tegel. Den siste förvaltaren som bodde i huset var Folke Hedenmark.

22. Starbo. Starbo är ett stort sekelskifteshus av trä, ursprungligen byggt för trävaruhandlare Nils Stahre. Byggnaden är oregelbunden med fyra rundade hörnpartier, av vilka tre är försedda med torn, alla med olika utformning. Huset är gult med liggande panel i de två första våningarna och stående panel i vindsvåningen. Huset är i privat ägo.

23. Zorns gammelgård. Hembyn planerades och uppfördes av Anders Zorn 1916-1919 med avsikt att ge en bild av hur en typisk Moragård kunde se ut samtidigt som den visar timmerteknikens utveckling under århundradena. Byggnaderna är hämtade från flera byar framför allt inom Mora socken. Dateringarna hänför sig till dendrokronologiska (årsringsbestämmande) undersökningar utförda av Thomas Bartholin och Klas Håkan Landström 1988-1990. Utanför hemgården står en midsommarstång och ytterligare två härbren. Det närmast hembyn är daterat 1573-74, det andra 1589-90. Fäbodarna har tillkommit för att visa ur bondens år kunde gestalta sig i äldre tider. Hemfäboden som låg nära hembyn användes så länge betet räckte, vanligtvis till högsommaren. Då flyttade man till långfäboden som låg mycket längre bort, ute i skogen. Området iordningställdes efter Zorns bortgång 1920 av Emma Zorn och Gerda Boëthius. Det invigdes 1931.

24. Mora folkhögskola, Skeriol. Mora folkhögskola grundades 1907. Folkhögskoletanken hade då sedan länge diskuterats. Redan 1876 hade landstinget uppdragit åt en kommitté att utreda frågan om folkhögskola i länet. Oron över kostnaderna för ett sådant företag gjorde dock att arbetet gick trögt i Mora. Vem som sådde det första fröet är svårt att säga, men Anders Zorn var mycket tidig med sitt ställningstagande och har själv berättat om sina tankar: *”På tal om folkhögskolan var det min tanke från början när min konst bragte mig mer än jag behövde, att i mitt testamente bestämma om en sådan bildningsanstalt efter min död. Men så kom jag att tänka på att det skulle vara mer tillfredsställande att försöka få en sådan anstalt till stånd medan jag sjelf kunde leda och övervaka den rätta riktningen- så att säga se barnet växa och sjelf vara med och leda dess uppfostran”*.

När Uno Stadius, den finländske folkbildaren, introducerade på Sollerön den första ambulera folkhögskolekursen 1905, blåste detta nytt liv i diskussionerna. Sålunda enades man om att driva Mora folkhögskola i den stora manbyggnaden på Katrineberg, som då var namnet på platsen, senare Skeriol.

Mora kommunalstämma hade beslutat att under en tid av fem år hyresfritt upplåta lokalerna. Anders Zorn bidrog också med 20 000 kr som grundplåt vilket ansågs vara en betryggande summa.

Invigningen ägde rum 1 november 1907 i närvaro av landshövding Holmquist som höll invigningstalet. Lanshövdingen uppmanade i sitt tal eleverna:

”Bliv en karaktär! Skilj på sken och verklighet, på det äkta och det oäkta. Sök bilda dig en egen uppfattning inför den Högste och ditt samvete och för sedan fram den utan räddhåga.

Lär dig i denna partiernas tid att se utan partifärgade glasögon, lär dig att känna med känslor, som icke äro uppjagade av partilidelser!" Sagt 1907!

Anders Zorn höll högtidstalet, Mora manskvartett sjöng och man avnjöt en festmåltid till det facila priset av 1,25 kronor.

Janne Romson blev rektor för den nya folkhögskolan. Anders Zorn medverkande själv som teckningslärare. För övrigt undervisades bland annat i slöjd, skolkök, fältmätning, byggnadsritning, natur- och hälsolära, samhällskunskap och modersmål. År 1910 köpte Anders Zorn fastigheten Katrineberg och upplät den fritt åt verksamheten. Kursavgiften fastställdes från början till 25 kronor. Under de första åren pågick utbyggnad, avloppsdragning, utvidgat arrende av jord för trädgårdskurser.

Zorn bekostade brunnsanläggning med pump. 1912 överlämnade Anders och Emma Zorn en donationsfond om 50 000 kronor till skolan. Elektricitet drogs in 1912. Anders Zorn ritade också och bekostade två flygelbyggnader till skolhuset 1913. Han ställde också lån till förfogande för markarrende och byggde ekonomibygnaden för den nybildade lantmannaskolan.

Ander Zorns engagemang och generositet vad gäller folkhögskolan var omfattande. Efter hans död 22 augusti 1920 fortsatte Emma Zorn att bistå folkhögskolan. Bland annat bekostade hon centralvärme och idrottsplan, för att bara taga ett par exempel. Skeriol har under årtiondenas lopp genom kontinuerlig om- och tillbyggnad fått sitt nuvarande utseende.

25. Vasamonumentet. Vasamonumentet, på grund av sitt läge även kallat

Utmelandsmonumentet, är Moras enda statliga byggnadsminnesmärke. Monumentet kom till stånd genom en landsomfattande insamling 1859 för att man skulle kunna bevara den källare, där Gustav Eriksson gömde sig för dansken i december 1520. Som ett tack för denna nationalinsamling fick varje landskap sitt landskapsvapen uppsatt på monumentets ytterväggar. Arkitekten Fredrik Wilhelm Scholander fick i uppdrag att rita monumentet. Förslaget godkändes 1859 och byggmästare blev Johan Erik Fritzberg från Utmeland. Byggnaden är av sandsten och genom sin utformning en "främmande fågel" i dalaarkitekturen. Över portalen sitter Vasavapnet med Gustav Vasas valspråk: "*Beatus qui timet Dominum*" (säll den som fruktar Herren). Där ovanför finns en marmorplatta med följande text:

"Då Gustav Eriksson Wasa fridlös vandrade i Dalarnas bygd att mana dess män till kamp för fosterlandets frihet, räddades han på detta ställe av en Dalakvinnas rådhighet undan förtryckarens utskickade spejare". Kvinnan var Tomt Margit, Tomt Matts Larssons hustru, och konstnären Johan Fredrik Höckert har skildrat hur Tomt Margit visar ner Gustav i källaren och välter ett bryggkar över golvluckan. Målningen hänger i Vasamonumentet tillsammans med två andra, utförda av Edward Bergh och konung Carl XV, även dessa målningar med motiv från Gustav Erikssons äventyr i Dalarna. Samtliga målningar är tillkomna 1859. Invigningen av Wasamonumentet ägde rum 1860.

26. M/S Gustaf Wasa. Sjön Siljan har alltid beundrats för sin skönhet och har besjungs i lyriska ordalag av entusiastiska turister. Siljans dagar, dess föränderliga utseende som snabbt växlar mellan soligt leende och upprörda känslor, har väckt hänförelse. H.C. Andersen, den danske skriftställaren, reste flitigt i Sverige vid mitten av 1800-talet, och han blev alldeles betagen av Siljan och dess skönhet. Han prisade Siljansbygden och uppmanade skaldar och målare att komma och inspireras av trakten. Siljansbygden blev ett attraktivt resmål. Turismen utvecklades under 1800-talets andra hälft, och tack vare järnvägsnätets utbyggnad kunde man från år 1890 komma till Rättvik.

För Moras vidkommande spelade ångbåtstrafiken på Siljan stor roll. Turisterna kunde från Leksand eller Rättvik med ångfartyget Prins August nå Mora. Prins August var Siljans första

ångdrivna fartyg, sjösatt 1839. Tidigare hade segelfartygen trafikerat Siljan. Prins August, Siljans stolthet, var uppkallad efter Oscar I:s yngste son, hertigen av Dalarna. Prins August var byggd 1838 av Motala verkstad vid Bäcka i Orsa. "Skovel-August" eller "Sengångaren" kallades båten av otåliga passagerare, som fick vänta, medan båten lastade eller lossade. Hjulångaren Prins August gick i trafik till 1918 men under de senare åren som lastpråm. Andra båtar byggdes också, och 1866 bildades Mora Ångbåtsbolag. Ångfartyget "Mora" beställdes vid Motala mekaniska verkstad. Mora var avsedd för passagerartrafik. Den byggdes om 1903 och döptes om till Engelbrekt.

"Gustaf Wasa", Siljans första båt med två propellrar, gjorde sin jungfrutur i juni 1876. Hon trafikerade Mora - Orsa - Mora - Rättvik - Leksand - Mora och även andra sträckor, t ex Insjön - Mora. Konkurrenten med "Mora" och "Österdalarna", de två båtar, som trafikerade i stort sett samma sträckor, var stor. Efter en del rabalder gick slutligen de tre båtarna efter egna turlistor, men naturligtvis överbjöd man varandra i den egna annonseringen. Konkurrenten påverkade dock såväl ekonomi som relationer mellan båtbolagen. Men Gustaf Wasa stävade på! Passagerare saknades inte! Vissa tider måste passagerarna tinga biljetter mer än en vecka i förväg.

Gustaf Wasa hade från början ett stort öppet fördäck, främst avsett som lastutrymme. Utom stormast hade hon också en kraftig vinsch på fördäck för in- och avlastning av tyngre gods. Ibland var båten så tungt lastad att fören tyngdes ner och propellrarna delvis låg ovanför vattenytan. Detta medförde ett vilt plaskande och långsammare gång. Aktersalongen, som fortfarande finns kvar, var från början första klass, och på övre däck fanns en salong med förstklassig restaurang. Akterdäck var tillgängligt för alla resenärer.

I och med järnvägens utbyggnad till Rättvik och senare Mora var inte ångbåtstrafiken längre en nödvändighet för turisterna för att nå Ovansiljans orter. Men ångbåtstrafiken var så attraktiv att andra kommunikationer inte utgjorde något större hot. Under årens lopp har konjunkturen och förutsättningarna för ångfartyget Gustaf Wasa växlat. Båten har också byggts om under 1950-talet. Gustaf Wasa har dock hela tiden funnits kvar och hon trafikerar fortfarande Siljan. Man kan nu göra lustturer både dag- och kvällstid och restaurationen ombord spelar alltjämt en viktig roll.

27. Kyrkbåtarna. Kyrkbåtarna representerar en mycket gammal tradition i Siljansbygden. Kyrkbåtarna var förr ett kommunikationsmedel för färderna till kyrkan och söndagens gudstjänst. Varje by hade sin båt eller sina båtar. Så hörde t ex Lillnian, Gammelnian, Loppa, Yrvädret, Nydäda och Skätn till Nusnäs. Yrvädret var störst och byggd 1803, och den kunde ta upp till 90 personer. Den äldsta kända kyrkbåten från Siljan, "Räven" har årtal 1716 på stävnocken. Den har tio par åror och är säkerligen byggd på Sollerön. Den har tillhört Garsås by i Mora och inköptes av Artur Hazelius 1893.

Söndagen 2 augusti 1857 reste Artur Hazelius på Österdalälven från Ål till Leksand. Han skriver bland annat följande i sin dagbok: *"Kyrkbåten nalkades; det var en obeskrivlig anblick, en sådan, som kanske intet ställe – icke i Sverige och ej heller utom detsamma – torde ha något motstycke till. Den som ej sett en sådan båt, vet ännu ej hvad folkli i Dalarna vill säga"*.

Artur Hazelius fick här uppleva hur tjugo till trettio kyrkbåtar med helgdagsklädda människor var på väg mot Leksands kyrka.

Redan tidigare hade kyrkbåtarna uppmärksammats av Friedrich Wilhelm von Schubert, som 1817 noterade dessa iakttagelser: *"Kyrkbåtarna hafva 18 – 20 roddare och rymma omkring 60 människor. Om söndagarna äro sjön och elfven betäckte med sådana båtar, som lustigt täfla med hvarandra i rodd"*.

Det är märkligt att Linné 1734 inte nämnder just något om kyrkbåtarna på Siljan. Detta kan ju i viss mån bero på att han på söndagsförmiddagar inte befann sig vid någon vattenled. För nog fanns det gott om kyrkbåtar på Linnés tid och långt tidigare.

Centrum för kyrkbåtsbyggeriet har av hävd varit Sollerön och är så än idag. Det finns starka skäl att antaga att båtbyggarkonsten är mycket gammal och att den långsmala låga formen har varit den förhärskande i tusen år eller mera. Soldborna har alltid haft mycket gott namn som båtbyggare. Gustav Vasa beställde själv ”håpar” av de sockenbor i Mora, som bodde på holmen ute i Siljan, ty på den tiden var Sollerön endast en kapellförsamling under Mora med St Laurentius kapell som gudstjänstrum.

Det var inte bara Gustav Vasa som var beställare. Soldkarlarna levererade båtar till många byar runt Siljans och älvens stränder. Viss konkurrens hade de från Venjans- och Limakarlarna.

På västkanten lastade soldkarlarna sina slädar och for neråt landet med ett lass roddbåtar. De reste bland annat ner till Falun och sålde. Vid slutet av 1800-talet var priset för en båt 15-20 kronor. Soldkarlarna var ibland nere till exempel i Leksand och byggde båtar, och många for längre än så i samma ärende. Båtarna kring Siljan är alla ett slags snipbåtar med mycket fallande stävar. Båtbyggarna säger att det är för att båten med lätt last inte skall ligga så djupt i vattnet och för att den skall möta vågorna bättre. Båtvirket skulle huggas på hösten eller förvintern, då månen var i nedan. Man valde kort och kärnig tall, i senare tid även gran. Båtbygget började sedan i april, då man kunde arbeta utomhus. Siljansbåtarna är varken renodlat klinkbyggda eller kravellbyggda utan sinnrikt konstruerade på sitt eget sätt med krampor som sammanhållande material. Inte minst är passningen av borden och fasningen ett viktigt moment. Kyrkbåtarna är i bruk än idag, men numera som exklusiva inslag vid vissa speciella tillfällen sommartid. Man är i bygden angelägen om att slå vakt om såväl båtbyggarkonsten som om bevarandet av de gamla båttyper, som är typiska för bygden och som var så oumbärliga för människors möjlighet till förflyttning. Under 1800-talets sista år och början av 1900-talet avtog kyrkrodden. 1936 utlystes i Leksand, som hade ovanligt många och välbevarade kyrkbåtar, en tävling, den första kapprodden med gamla kyrkbåtar. Initiativet togs av Knis Karl Aronsson och August Berglund. Fortfarande anordnas årligen tävlingar i kyrkbåtsrodd, Stora Siljansrodden.

29. Mora gästgiveri. (Mora hotell) Mora hotell-fastigheten bebyggdes för första gången år 1830, då herr Sedwallsson lät uppföra Mora Gästgiveri. Ursprungsbyggnaden finns kvar i nuvarande komplex. Sedwallsson var handelsman och etablerade sig senare i Älvdalen. Han blev välkänd genom att han organiserade transporten av den sarkofag, som beställts vid Älvdalens porfyrverk för Karl XIV Johans begravning på 1840-talet. Den mest kände gästgivaren var Julius Blomberg, far till den inte mindre kände ”kapten” Carl Hugo Blomberg, som tjänstgjorde vid amerikanska flottan under spanskamerikanska kriget år 1898.

Trädgårdsvillan ligger inom samma kvarter. Trädgårdsvillan är en stor träbyggnad från 1920-talet med nyklassicistiska detaljer i vitt mot gulmålad stående locklistpanel. Fasaden har också ett centralt rosettfönster. Taket är valmat och täckt med tvåkupigt tegel. På 1920-talet omgavs trädgårdsvillan av en stor trädgård, därav namnet.

I och med promenaden förbi Mora hotell är vi åter i Tingshusparken och skönjer åter kvarteret Klockgropen, varifrån denna kulturrundvandring utgår.

Byarna i Mora. I gamla tider var Mora dess byar – där bodde de flesta människorna. På det gamla Morastrand fanns i stort sett bara kyrka, klockstapel och prästboställen. Byarna kring Siljan och orsasjön är unika. Byarna förblev oskiftade trots skiftesreformerna under 1700- och 1800-talen. Medan åkrar och ängar å andra håll i landet blev skiftade och boningshus och uthus flyttades ut tillägorna så förblev byarna i Dalarna intakta. Mycket av gammal bebyggelsestruktur och gamla timmerhus finns bevarade. I Moras byar finns t o m enstaka timmerhus som är över 600 år gamla. Åk gärna till de stora byarna Färnäs och Nusnäs och titta. Här är gårdarna samlade enligt ålderdomliga bebyggelsemönster. En del vägar, genom dessa byar, är så smala eller krokiga att det kan vara svårt att ta sig fram med bil. Eller åk till Bonäs och upplev en av landets bäst bevarade radbyar, dvs gårdarna placerade i rad efter bygatan. I Våmhus och i Vika byggdes gärna gårdarna i klasar på kullar som kallades holar. Varje by har sina speciella kännetecken och skönhetsvärden. Ta en tur och titta.

Natur. Dalarna och i synnerhet Mora är känt för sin underbart vackra natur. Sen århundraden har resenärer och turister förstått att njuta av dess skönhet. Inom det centrala Mora så bör bl a nämnas de strandskoningar som byborna utförde till skydd för sin kyrka och sina jordlotter för över 350 år sedan. Dessa strandskoningar kallas för ”mjågning” och bestod i att man pålat efter stränderna och placerat rismattor på botten. Österdalälven har i forna tider haft sin fåra i väldiga svängar (meander) genom del olika byarna och givit upphov till byarnas namn. Älven har haft fem olika utlopp i Orsasjön, varav den i Kråkberg torde varit den äldsta och därmed också den äldsta bosättningen. En sak som fascinerat många är Nordeuropas största fossila flygsandfält med till och avloppslösa sjöar samt en relik flora och fauna från den s k värmetiden.

Möjligheter att läsa mera om Mora och Siljansbygden och om Dalarna i övrigt finns i Kulturhuset i Mora. Biblioteket är välförsett, och där finns också en speciell Dalasamling till förfogande. Välkommen till Mora kulturhus!

Källor och litteratur

Burén, Jan af: Hemslöjden i Mora
Dalarnas hembygdsbok 1976: Turisternas Dalarna
Dalarna i ord och bild. Del VI: Mora
Eskeröd, Albert: Kyrkbåtar och kyrkbåtsfärder.
Gabrielsson, Jan: Det sällsamma Dalarna
Gabrielsson, Samuel: Hågkomster och hörsägner.
Gidstam, Björn: Dalarna, bilder från ett kulturlandskap.
Hyenstrand, Åke: Dalarna – ett vikingatida järnbäraland.
Jacobsson, Eva: Urmakare i Mora socken
Särtryck ur Dalarnas hembygdsbok 1987.
Johannes, Per: Hundra år med Gustaf Wasa
Kapprodden. Kyrkbåtsstävlingarna i Leksand 1936-1986
Lagerqvist, Lars: Upprorsmakaren Gustav Erikssons kalender i Dalarna 1520-1521
Mora. Del 1: Morabygdens geologi och ”Ther nu ähr Elf war förra Landh” av Ragnar Lannerbro
Mora. Del 2: Mora skolverk av Janne Romson.
Mora: Ur Mora, Sollerö, Venjans och Våmhus socknars historia, del 1 och 2.
Nyström, Carl: ...för rättvisa, frihet och bröd. Om arbetarrörelsen i Mora fram till år 1930.

Näsström, Gustaf: Mitt Dalarna

Rehnberg, Mats: Siljan

Schröder, Gustaf: Tjugo år i Dalarna.

Trotzig, Dag: Urmakeriet i Mora. Särtryck ur Dalarnas hembygdsbok 1937.

För övrig litteratur hänvisas till Mora biblioteks dalasamling.